

Mircea Flonta

Filosofia într-o lume pragmatică

Impresii, experiențe, reflecții

Șase convorbiri cu Leonid Dragomir

Editura Cartex

Cuprins

Cuvânt-înainte / 7

I „Nu există un criteriu general al excelenței filosofice” / 11

II „Nu puterea este o valoare pentru *Luminare*,
ci libertatea” / 39

III „Toți cei ce gândesc în mod rațional și realist își dau
seama că progresul înseamnă și pierdere” / 63

IV „Nu mai avem astăzi cercetători de mare anvergură care
să fie în același timp intelectuali de vârf” / 95

V „Despre Wittgenstein se scrie enorm, dar este evident că
nimeni nu face filosofie continuându-l” / 123

VI „Pentru mine, cele mai mari nume în filosofia modernă
sunt Kant și Wittgenstein” / 161

Mircea Flonta. Bibliografie / 190

Cuvânt-înainte

Inițial, intenționam să reunesc cele șase convorbiri* cu profesorul Mircea Flonta sub titlul *Filosofia ca profesie și mod de viață*, formulare inspirată de gânditorul francez Pierre Hadot, sub semnul căruia debutează dialogul nostru. Profesorul a propus însă un titlu mai descriptiv, *Impresii, experiențe, reflecții*, care și în opinia mea avea avantajul de a „acoperi” diversitatea temelor abordate; ba chiar, unora dintre spusele sale li se pot atribui simultan cele trei caracteristici. (Din aceste motive l-am păstrat ca subtitlu.) În cele din urmă, am convenit asupra titlului *Filosofia într-o lume pragmatică*. Acesta acoperă, poate mai bine, atât diversitatea temelor cât și miza convorbirilor noastre, mesajul pe care îl transmit ele în lumea în care trăim, o lume dominată de progresul tehnologiei și orientată preponderent spre afirmare personală, succes și consum. Am hotărât totuși, de comun acord, să păstrăm *Cuvântul-înainte*, care se raporta la primul

* Aceste convorbiri au avut loc într-un interval de 7 luni (3 iulie 2023 – 3 februarie 2024), primele patru la Ibrianu, în grădina casei familiei, iar celelalte două la București. Există unele reluări ale anumitor teme de la o convorbire la alta, dar mi se pare că unghiul din care sunt abordate este diferit, astfel încât sunt, de fiecare dată, scoase la iveală aspecte noi.

titlu, o schiță de portret prilejuită de (re)descoperirea profesorului, gânditorului și omului Mircea Flonta.

Formula „filosofia ca profesie și mod de viață” îi poate părea unui spirit format sub influențe existențialist-romantice, între care mă număr, un oximoron. S-a tot discutat la noi, din interbelic până astăzi, despre opoziția dintre profesorul care doar predă ideile altora și adevăratul filosof care gândește cu mintea lui și își trăiește ideile. Despre primul s-a spus că trăiește din filosofie ca dintr-o profesie oarecare, pe când celălalt trăiește pentru filosofie. În cazul lui Mircea Flonta, profesorul meu de la Facultatea de Filosofie din București, acum 30 de ani, imaginea mea era aceea a unui strălucit dascăl, cu o minte de o claritate cum n-am prea mai întâlnit și cu o vocație didactică evidentă.

Șansa, să-i zicem așa, a făcut să ne revedem la înmormântarea unui prieten comun – în cazul domniei sale și coleg – profesorul și academicianul Vasile Tonoiu (convingerea mea, bineînțeles imposibil de întemeiat rațional, este că întâlnirea noastră a fost un dar al său, de acolo de Sus). L-am redescoperit pe Mircea Flonta atât ca filosof care gândește personal și critic, în spiritul *Luminării*, și are ceva de spus despre o diversitate de probleme ce depășesc cu mult granițele specializării sale, cât și ca o persoană la care gândirea și viața alcătuiesc un tot, hrănindu-se una din alta. Lucrul acesta se vede mai bine dincolo de scris, în gesturi, atitudini, opinii fugare și în consecvența cu care-și urmează principiile. Îi pot deci înțelege pe cei care nu l-au cunoscut personal și

pentru care profesorul îl maschează cumva pe gânditor. La fel, cărțile sale profesionale de epistemologie și filosofia științei pot oculta pe cele de reflecție, unde abordează mai relaxat, dar nu mai puțin riguros și clar, teme surprinzătoare pentru mulți dintre cei care au o imagine deja formată asupra sa. Aceștia ar fi, ca și mine, și mai surprinși de întâlnirea cu omul Mircea Flonta: un om extrem de deschis, primitiv, tolerant, cald. De altfel, acestea și altele de acest fel sunt chiar virtuțile pe care le propune în eseistica sa, încă o dovadă că în cazul său omul și gânditorul, viața și filosofia sunt una. N-am simțit nicio clipă în convorbirile noastre vreo notă de distanțare elitistă a profesionistului față de un diletant sau a academicianului față de un fost student. Dimpotrivă, am simțit bucuria cu care mi-a împărtășit atât certitudinile, cât și îndoielile sale, răspunzându-mi prompt la întrebări în legătură cu care nu discutasem nimic anterior. Sper ca această bucurie a comunicării, gratuită din perspectiva mentalităților dominante în zilele noastre, să o descopere și alții prin această carte.

Leonid Dragomir

I

„Nu există un criteriu general al excelenței filosofice”

LEONID DRAGOMIR: Domnule profesor, un gânditor destul de cunoscut, e vorba de francezul Pierre Hadot, afirma într-o carte de interviuri intitulată *Filosofia ca mod de viață*¹ că principala problemă care i se pune unui filosof este de a ști ce înseamnă să filosofezi. Și dumneavoastră, într-o carte apărută relativ recent, *Răspântii ale gândirii*², vă puneți cumva această întrebare și-i dați un răspuns de felul următor: „Voi susține că există forme de viață filosofică, moduri reci-proc ireductibile de a concepe și de a practica filosofia, mari tradiții filosofice”. Vreau să vă întreb: ce înțelegeți prin *formă de viață filosofică*?

MIRCEA FLONTA: Când oamenii vorbesc despre *filosofie*, eu cred că fiecare are în vedere ceva. Dar cuvântul acesta este folosit pentru lucruri foarte diferite. Există o istorie a culturii și a gândirii în care au apărut și au avut o perioadă de înflorire, uneori de

¹ Pierre Hadot, *Filosofia ca mod de viață. Convorbiri cu Jeannie Carlier și Arnold I. Davidson*, traducere de Adrian Cotoră, Editura Humanitas, București, 2019. (n. red.)

² Mircea Flonta, *Răspântii ale gândirii*, Editura Humanitas, București, 2017. (n. red.)

declin, diferite moduri de a înțelege și de a practica filosofia. Eu cred că pentru a înțelege lucrul acesta este potrivită comparația cu arta, cu literatura, cu pictura, cu muzica, pentru că acolo toată lumea este de acord că survine următorul fenomen: apare un mare creator care realizează ceea ce numim *o capodoperă*. Este o realizare exemplară a genului. O realizare care inaugurează o tradiție, se plasează la începutul unei tradiții, generează o tradiție. *Ce este o tradiție?* O tradiție este o succesiune de opere care au între ele o asemănare de familie. Asta înseamnă că se deosebesc sub multe aspecte, dar au și unele trăsături comune. Trăsăturile astea comune țin de înrudirea lor cu capodopera care inaugurează tradiția. Atunci când spunem că ceva reprezintă o realizare importantă într-un domeniu al artei nu avem în vedere niște criterii care pot fi formulate explicit. Un critic literar nu are o listă de reguli pe baza cărora stabilește ce este valoros în domeniu. El are anumite idealuri de excelență în literatură, inspirate de familiarizarea lui cu anumite realizări ale genului, cu anumite capodopere, și judecă noile producții, pe care le examinează din punctul de vedere al criteriilor de excelență încorporate în realizări exemplare. Asta înseamnă a evalua lucruri raportându-te la *o paradigmă*, adică la o realizare exemplară, și nu la reguli și principii generale, la criteriile ce pot fi derivate din acestea. Sensul original al cuvântului *paradigmă*, atât de iubit astăzi și folosit pentru orice, adică concepții, curente, teorii etc., este cel de realizare exemplară într-un domeniu. Și știți care e prima folosire a acestui termen? Sensul original este în

gramatică. Poți să înveți declinarea unui substantiv sau conjugarea unui verb în două feluri: unul dintre ele, după reguli. Înveți să desparti rădăcina de terminație și după aceea înveți la fiecare gen, la substantive, sau la fiecare timp, la verbe, ce adaugi după rădăcină, ca terminație. În acest caz, te vei conduce după reguli generale. Cealaltă cale este calea în care te conduci după cazuri concrete, pe care lingviștii le-au numit *paradigme*. Sunt cazurile exemplare pentru un tip de declinare sau de conjugare. Ei bine, în artă situația asta este general recunoscută și nimeni n-o să ceară o definiție a muzicii sau să se dea o definiție a literaturii sau o definiție a picturii, pentru că toată lumea este conștientă de diversitatea creațiilor exemplare, a paradigmelor, în asemenea domenii, dincolo de ceea ce este comun tuturor creațiilor muzicale sau literare.

L.D.: Diversitate și totuși unitate.

M.F.: Ce vreau să vă spun este că fiecare dintre formele de artă are un anumit limbaj și anumite mijloace specifice și asta face ca într-un caz să fie vorba de muzică, în altul de pictură, în altul de poezie și așa mai departe. Dar criteriile de excelență le dau capodoperele și câte capodopere sunt recunoscute, atâtea mari orientări există în domeniile acestea. Să luăm clasicismul. Atunci când te referi la clasicism într-un anumit domeniu, în literatură, în artă, ai în vedere câțiva mari creatori. În romantism ai în vedere alți creatori și așa mai departe. Acum ajungem la filosofie. Filosofia poate fi privită din aceeași perspectivă, iar eu propun să o privim din această perspectivă. Atunci, întrebarea *Ce este filosofia?* nu are niciun rost. Toți

autorii care își pun această întrebare îi mai dau și un răspuns, dar filosofii nu și-au pus, de regulă, întrebarea asta și n-au dat răspuns la ea. Există însă expuneri sistematice ale filosofiei, de la manualele de școală la tratate în care se pune întrebarea, așa cum se pune, să zicem, întrebarea ce este mecanica și se propune o definiție. Lucrul ăsta se face, dar autorii importanți nu discută ce este filosofia. Unii dintre acești autori enunță întrebări importante ale filosofiei. De pildă, Kant zice că există trei întrebări importante: *Ce pot să știu?*, *Ce trebuie să fac?*, *Ce pot spera?* și că toate acestea sunt legate de întrebarea *Ce este omul?*. Dar nu o să găsești nici la Kant, nici la alți filosofi importanți din trecut sau de astăzi o definiție a filosofiei. Cei care dau definiții în filosofie au în vedere de fapt o *formă de viață filosofică*, adică un fel de a practica filosofia ale cărui criterii de excelență sunt cuprinse în mod tacit și sunt exprimate printr-o anumită realizare exemplară. Și atunci eu zic așa: există câteva genuri majore, forme de viață filosofică, cum este de pildă filosofia speculativă. Aceasta are în mod tradițional pretenția că este cunoașterea supremă. Pentru că, se zice, cunoașterea științifică este cunoașterea specializată asupra unui anumit domeniu, a naturii, a societății, a omului etc. Tratezi, studiezi și cercetezi un anumit domeniu sub anumite aspecte care pot fi abordate cu metodele la dispoziție, la un moment dat. Asta este caracteristica principală a cercetării științifice în general. În ceea ce privește filosofia speculativă se poate spune că ea are o variantă clasică ilustrată în mod exemplar de opera lui Platon sau, poate, în mai mare măsură a lui Aristotel, pentru că cea din urmă

este o elaborare mai sistematică. Sunt apoi sistemele speculative din secolul al XVI-lea, tip Descartes, Spinoza, Leibniz... Acestea sunt reprezentative pentru filosofia speculativă clasică, considerată știință, și anume o cunoaștere despre absolut care are pretenția adevărului. Odată cu ascensiunea științei naturii, conceptul de cunoaștere s-a conturat mai clar, *cunoașterea* desemnând caracteristica enunțurilor de a fi intersubiectiv controlabile și de a face față cu succes acestui control. Ai cunoaștere atunci când cineva îți spune că într-un anumit loc există un anumit obiect și că obiectul are anumite caracteristici și toți oamenii întregi la minte, normali și de bună credință vor cădea de acord asupra acestui lucru. Din acest punct de vedere, în știința experimentală lucrurile stau exact așa ca în viața de fiecare zi. Metodele sunt speciale, dar demersul este același. În ceea ce privește reprezentările despre absolut, nu poate să existe asemenea consens, pentru că nu există posibilitatea de a supune controlului ceea ce se afirmă. Și atunci filosofia speculativă, la un moment dat, odată cu ascensiunea științei, nu și-a mai putut susține pretenția de cunoaștere a absolutului. Atunci ea a cunoscut o metamorfoză, o schimbare, și s-a spus: nu putem cunoaște absolutul, dar putem elabora reprezentări proprii, originale despre absolut. Spre deosebire de reprezentările poetilor, ale artiștilor, ale marilor religii, sistemele filosofice speculative sunt reprezentări conceptuale despre absolut. *Trilogiile* lui Blaga sunt exemplare pentru acest mod de a concepe și practica metafizica.

L.D.: Sau scrierile lui Noica.

M.F.: Exact, Noica fiind un mare admirator al lui Blaga, tocmai pe linia aceasta. Pentru că, dacă citești cartea lui Blaga *Despre conștiința filosofică*³, veți întâlni afirmația că fiecare metafizician este creatorul unei lumi, lumea lui. Se renunță la pretenția de cunoaștere obiectivă. Sistemul este un produs al imaginației conceptuale. Este tot filosofie speculativă, aceeași formă de viață filosofică, cu această schimbare semnificativă de la pretenția de cunoaștere a absolutului la cea de construcție subiectivă. Acum, în epoca științei, pretenția de cunoaștere a absolutului pare tot mai greu de susținut. O viziune metafizică se va putea impune însă prin verticalitate, prin amploare, prin frumusețe arhitecturală, preferința pentru un metafizician sau altul fiind o chestiune de înclinație subiectivă, de *gust* în sensul superior al cuvântului.

Filosofia speculativă are o istorie foarte lungă, de la greci încoace, cu cele două faze distincte menționate, dar cu același obiectiv, reprezentarea întregului. Aceasta este perspectiva cea mai familiară pe care o au mulți intelectuali asupra filosofiei, mai ales în România. Adică științele se ocupă de chestiuni particulare, fiecare de un anumit domeniu, dar de interes intelectual major este o reprezentare despre tot, despre întreg. Filosofia speculativă nu e decât o formă de viață filosofică, după părerea mea. Acum o să fac pasul următor și vă spun: cu aceeași vechime sau cu vechime mai mare, deci cu o istorie mai lungă, este reflecția și

³ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Ion Maxim, studiu introductiv de Henri Wald, Editura Facla, Timișoara, 1974. (n. red.)

meditația asupra sensului și scopului vieții omenești. Ea există în forma originală în religii sau într-o formă religioasă, iar apoi capătă treptat contururile unei mari tradiții filosofice, cu epicureicii, stoicii și scepticii, în Antichitate, mai târziu cu marii moraliști și cu gânditorii existențialiști.

L.D.: Primii aveau totuși sisteme filosofice.

M.F.: Unii aveau, dar centrul era reflecția existențială. Se deosebeau de Aristotel prin faptul că nu urmăreau cunoașterea obiectivă, ci răspunsul la întrebarea: *Cum trebuie să trăiești?* Ați amintit de Hadot. El merge tocmai pe linia asta.

L.D.: Da, dar o extinde la întreaga filosofie greacă.

M.F.: Vreau să spun că asta e o tradiție filosofică cu o istorie foarte lungă, o tradiție venerabilă, și poate cel mai bine o ilustrează moraliștii francezi, de la Montaigne încolo. Iar Cioran se integrează perfect în tradiția asta. Unii zic că Cioran nu e filosof, ci scriitor. Nu e filosof în sensul tradiției speculative. Merită să ne oprim la întrebarea dacă opera lui Cioran este o operă filosofică tocmai pentru că răspunsurile incompatibile la această întrebare evidențiază foarte bine că, vorbind de filosofie, intelectualii au în vedere, de fapt, adesea moduri distincte de a concepe și de a practica filosofia, mari tradiții filosofice. Cei care susțin că Cioran nu ar fi filosof, ci scriitor, au în vedere că el nu a propus concepte proprii, nu a construit cu ele un sistem, nu a gândit în mod sistematic asupra absolutului, ci a formulat doar reflecții nesistematice. Așadar, prin raportare la tradiția filosofiei speculative, Cioran nu va putea fi numit filosof. Lucrurile se schimbă însă de

îndată ce, vorbind de filosofie, avem în vedere, în primul rând, marea tradiție a reflecției existențiale. Prin raportare la aceasta, Cioran ne apare drept filosof. Căci, fără îndoială, substanța principalelor scrieri de maturitate ale lui Cioran este dată de reflecția asupra naturii umane, o reflecție asupra căreia este concentrată o mare și influentă tradiție filosofică, prezentă în toate culturile majore ale omenirii. Cioran poate fi caracterizat drept un discipol și urmaș reprezentativ al marilor moralști francezi. Or, pentru scriitori, pentru artiști, pentru intelectualitatea literar-artistică din trecut și de astăzi, aceasta este filosofia prin excelență. Să ne amintim de discuția iscată în anii '80 de un articol al lui Alexandru Paleologu, *Despărțirea de Noica*⁴. Era o pledoarie pentru o mare tradiție filosofică și exprimarea temeiurilor distanțării de alta: o pledoarie pentru reflecția existențială, pentru distanțarea de filosofia speculativă. În spiritul acestei tradiții și urmând anumite modele clasice, Paleologu sublinia că, în ceea ce el recunoștea drept a fi în primul rând reprezentativ pentru filozofie, important nu este doar ceea ce spui și scrii, ci modul cum spui și scrii. Pentru moralist, sugestivitatea face ca gândul să aibă forță de atracție și de pătrundere. Și atunci, în general, toți marii filosofi existențialiști, Kierkegaard, Nietzsche, sunt și mari stilști. Fac o paranteză: cea mai bună caracterizare pe care am auzit-o vreodată a deosebirii între poezie și știință aparține unui fizician englez, Paul Dirac, care în

⁴ Alexandru Paleologu, „Amicus Plato sau Despărțirea de Noica”, în *Ipoteze de lucru*, Editura Cartea Românească, București, 1980, pp. 7-67. (n. red.)

anii '20 ai secolului trecut, deci acum 100 de ani, după Primul Război Mondial, era la Göttingen, un centru universitar german renumit în matematică și în fizica teoretică, și stătea la aceeași gazdă împreună cu Robert Oppenheimer, cel cu Programul Nuclear al Statelor Unite. Într-o zi se întâlnesc, iar Dirac, care era mai zgârcit la vorbă, îi zice: mi s-a spus că dumneavoastră scrieți poezii. Oppenheimer îi răspunde: da, e adevărat, dar de ce vă surprinde chestia asta? Mă surprinde pentru că eu văd o deosebire foarte mare între poezie și știință: în poezie, cineva spune un lucru pe care îl știe toată lumea, dar îl spune într-un fel în care nu s-a mai spus niciodată, pe când în știință e exact invers.

Revenind, mulți consideră că filosofia cu valențe expresive e filosofia prin excelență, așa cum ceilalți, adepții filosofiei speculative, cred că aceea e filosofia adevărată. Bun, dar există și alte posibilități, precum filosofia critică inaugurată de Kant. Aceasta își propune să clarifice concepte și să răspundă pe baza acestor clarificări la tot felul de întrebări de ordin general. De pildă, Kant răspunde la întrebarea dacă și cum e posibilă metafizica sau răspunde la întrebarea: care sunt fundamentele raționale ale moralei? Sau abordează tema relației dintre religie și morală. Și, la multe întrebări de felul acesta, răspunde printr-o analiză conceptuală făcută pas cu pas. Kant este oarecum părintele așa-numitei *filosofii analitice*. Dincolo de deosebirile dintre diversele școli, filosofii analitici au o asemănare fundamentală: filosofia este pentru ei o activitate de clarificare, care nu aduce nicio contribuție la cunoaștere, ci ne ajută să gândim mai bine. Iar a gândi mai

bine, a folosi conceptele în mod clar și a face diferențieri conceptuale sunt chestiuni foarte importante în orice activitate omenească. Eu țin de această tradiție, sunt un „muncitor” în această formă de viață filosofică și zic așa: în această tradiție, filosofia are o justificare a dreptului ei la existență mai puțin elitară decât cele propuse de celelalte forme de viață filosofică. Să-ți faci o reprezentare a absolutului, aceasta este o poziție intelectuală foarte înaltă, ceva aristocratic, elitar. Reflecția existențială este apanajul gânditorului prin excelență. La întrebări privind sensul vieții, al suferinței etc., oamenii obișnuiți găsesc răspunsuri în religie sau în tradiție. Pe de altă parte, orice om care are o viață mintală independentă, adică gândește cu capul lui, în orice domeniu, dacă el atinge un anumit nivel, are nevoie de concepte clare. Și atunci, contactul cu această filosofie, chiar la un nivel elementar, îl poate ajuta. Deci, după părerea mea, filosofia analitică oferă poate cea mai bună justificare a dreptului de a exista al filosofiei, cu deosebire într-o lume în care orientarea pragmatică a gândirii și activității omenești este preponderentă.

L.D.: Ea este, totuși, foarte profesionalizată. Oricum, mult mai mult decât reflecția existențială.

M.F.: Dacă vrei să o practici la un anumit nivel, mă refer la reflecția existențială, atunci trebuie să fii un intelectual de mare factură... În schimb, filosofia analitică poate fi practică profesional. Multe considerații interesante în această privință face Adrian Miroiu în cartea sa intitulată *Filosofie fără haine de gală*⁵. Bun,

⁵ Adrian Miroiu, *Filosofie fără haine de gală*, Editura All, București, 1998. (n. red.)

dar ca să închei, am vorbit despre filosofia speculativă, despre reflecția existențială și despre filosofia critică, filosofia analitică nefiind, cred eu, decât o variantă a acesteia. Mai există și alte direcții: una care a existat de mult timp în filosofie, adică hermeneutica, cu alte cuvinte, cum trebuie înțelese textele, în primul rând textele filosofilor, ale marilor gânditori. Așa cum există o hermeneutică teologică, există o hermeneutică în critica de artă și așa mai departe. În sfârșit, există niște „secte filosofice”, adică moduri foarte specializate de a face filosofie, care cer o inițiere specială și din cauza asta nu au o sferă de cuprindere prea largă și o răspândire prea mare. Una dintre ele este fenomenologia. Este foarte greu să te introduci în fenomenologie, este ceva pentru un grup de inițiați.

Concluzia? Când definim filosofia, ce facem? De fapt avem în vedere una sau alta dintre formele majore de viață filosofică, pentru că ele comunică foarte puțin și nu putem să spunem că multe caracteristici le sunt comune. Nu există un criteriu general al excelenței filosofice, un criteriu ce te-ar îndreptăți să zici: filosofia adevărată sau autentică are cutare caracteristică. Criteriile lor de excelență sunt diferite și nu există un criteriu universal. Cei ce gândesc altfel ar trebui să ne spună care ar fi acesta. Eu bănuiesc că oricare ar fi reprezentativ mai degrabă pentru o tradiție filosofică decât pentru toate celelalte.

L.D.: Totuși, Lucian Blaga, că tot l-ați pomenit, chiar în *Despre conștiința filosofică*, vorbește despre faptul că problemele filosofice au o particularitate, în sensul că vizează implicit sau explicit totul existenței.